

RECENZJA

pracy doktorskiej mgr inż. arch. Marii Arno

pt: *Adaptacja zabytkowych obiektów sakralnych na funkcje świeckie – na przykładzie wybranych realizacji zachodnioeuropejskich z wykorzystaniem metody narracyjnej*

Promotor: Dr hab. inż. arch. Anna Maria Wierzbicka, Prof. PW

Zlecenie Rady Naukowej Dyscypliny Architektura i Urbanistyka Politechniki Warszawskiej z dnia 25.04.2023 r.

1. Charakterystyka i ocena redakcji tytułu pracy oraz układu rozprawy doktorskiej

Tytuł pracy doktorskiej sformułowany w zapisie: „*Adaptacja zabytkowych obiektów sakralnych na funkcje świeckie - na przykładzie wybranych realizacji zachodnioeuropejskich z wykorzystaniem metody narracyjnej*” charakteryzuje czytelnie przedmiot rozprawy doktorskiej, precyzuje problem badawczy podjęty do naukowego opracowania oraz zastosowaną w nim wiodącą metodę badawczą.

Rozprawa doktorska przyjęta do recenzji została zredagowana w jednym tomie na 326 numerowanych stronach. Jej układ tworzy 5 rozdziałów.

W rozdziale I (strony 13-37) - zatytułowanym *WPROWADZENIE* - zredagowano dziewięć podrozdziałów: *Wstęp; Uzasadnienie podjęcia tematu badań; Cel pracy; Przedmiot pracy, zakres czasowy i terytorialny; Hipotezy pracy i pytania badawcze; Stan badań - przegląd literatury przedmiotu; Metodologia badań; Struktura rozprawy doktorskiej; Definicje podstawowych pojęć występujących w pracy.*

W rozdziale II (strony 38-97) - zatytułowanym *TŁO HISTORYCZNE I PODSTAWY TEORETYCZNE* - zredagowano wyniki wieloaspektowego studium z usystematyzowanymi wynikami części badań przedmiotowych. Ujęto je w siedmiu podrozdziałach: *Historyczne przykłady adaptacji obiektów sakralnych; Kategoryzacja wartości i duchowości w Europie; Zagadnienia etyczne zawodu architekta w odniesieniu do użytkowej funkcji obiektu; Aspekty i uwarunkowania konserwatorskie; Aspekty i uwarunkowania konserwatorskie zabytkowych ruin sakralnych; Uwarunkowania teologiczne; Dane statystyczne - wybrane aspekty.*

Rozdział III (strony 99-233) - zatytułowany *STUDIUM PRZYPADKÓW. BADANIA ZJAWISKA ADAPTACJI ZABYTKOWYCH OBIEKTÓW SAKRALNYCH Z WYKORZYSTANIEM METODY NARRACYJNEJ* - stanowi główną część merytoryczną rozprawy doktorskiej. Zredagowano ją w trzech podrozdziałach: *Metoda narracyjna; Studium przypadków; Podsumowanie*.

Rozdział IV (strony 235-249) - zatytułowany *ADAPTACJA BUDYNKÓW SAKRALNYCH W POLSCE* - zawiera wyniki badań przedmiotowych odnoszących się do uwarunkowań w Polsce. Zredagowano je w sześciu podrozdziałach: *Kościół w Polsce - dane statystyczne; Ochrona zabytków w Polsce; Stan zachowania zabytkowych obiektów sakralnych w Polsce; Finansowanie obiektów sakralnych; Przykłady adaptacji obiektów sakralnych na funkcje świeckie w Polsce; Podsumowanie*.

Rozdział V (strony 251-326) – zatytułowany *WNIOSKI I PODSUMOWANIA* to końcowa część układu rozprawy doktorskiej zawierająca następujące podrozdziały: *Podsumowanie pracy i wnioski z badań; Perspektywy kontynuacji badań; Streszczenie pracy; Summary; Bibliografia, spis i źródła ilustracji*.

Redakcja bibliografii została usystematyzowana z podziałem na: *Teksty źródłowe i opracowania* (197 pozycji), *Źródła elektroniczne* (45 pozycji), *Akty prawne* (16 pozycji) i *Inne* (2 pozycje).

Z punktu widzenia kryteriów, przyjętych przy ocenie układu rozprawy doktorskiej, recenzowana rozprawa Pani mgr inż. arch. Marii Arno zasługuje na pozytywną ocenę, którą uzasadniają następujące jej cechy:

- układ rozprawy doktorskiej odzwierciedla logiczną sekwencję jej części - rozdziałów, etapów - usystematyzowanych według reguł stosowanych w pracach naukowych - również mieszczących się w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka,
- czytelny układ rozprawy współtworzą różnorodne jej elementy merytoryczne - tekst, zestawienia tabelaryczne oraz ilustracje - skomponowano je w porządku i formie, które zapewniają ich wzajemną komplementarność,
- poszczególne składowe układu rozprawy doktorskiej zachowują właściwe wzajemne proporcje, zaś pełny zakres jej redakcji umożliwia czytelnikowi komfortową lekturę,
- przyjęty w redakcji recenzowanej rozprawy doktorskiej układ może zostać zachowany w pracach edytorskich prowadzących do jej publikacji w formie książkowej - ewentualne jego korekty mogą wynikać z uwag do strony redakcyjnej i edytorskiej.

2. Charakterystyka i ocena strony merytorycznej rozprawy doktorskiej.

Zakres merytoryczny rozprawy doktorskiej - syntetycznie sprecyzowany w jej tytule - został rozwinięty i uzasadniony przez Doktorantkę w rozdziale I. W uzasadnieniu podjęcia tematu pracy wyakcentowano rolę architektury sakralnej w kształtowaniu europejskich miast oraz jej znaczenie w dziedzictwie

kulturowym, obejmującym uniwersalne osiągnięcia naszej cywilizacji. Wiodącym, aktualnym problemem dotyczącym zabytkowych budowli sakralnych jest ich ochrona w kontekście podejmowanych ich przekształceń. Doktorantka wyraża przekonanie, że *zagadnienie adaptacji dawnych kościołów jest bardzo złożone i budzi sporo kontrowersji, zwłaszcza w społeczeństwie respektującym wartości chrześcijańskie. Dziedzictwo to ma przyszłość, lecz - w jego przekształceniach - wymagana jest szczególna rozwaga i ochrona oparta na wiedzy.* Bazą formułowania kryteriów i zasad dla tego nurtu przekształceń architektury sakralnej są doświadczenie w tym zakresie oraz literatura przedmiotu z krajów Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych i Kanady. Na nich Doktorantka założyła oprzeć przedmiot własnych badań naukowych. Ich szczegółowy zakres ukierunkowują dwie hipotezy i trzy pytania badawcze. Łączy je perspektywa zachowania walorów kulturowych, historycznych i sakralnych chrześcijańskich budowli kultu religijnego poddawanych adaptacjom.

Po wyrażeniu ogólnej opinii, pozytywnie oceniającej genezę i przedmiot rozprawy doktorskiej, w dalszej części recenzji zostaną scharakteryzowane szczególnie istotne jej walory merytoryczne oraz uwagi i sugestie do ewentualnych korekt.

Punktem wyjścia do oceny strony merytorycznej rozprawy doktorskiej są sformułowane przez Doktorantkę hipotezy i pytania badawcze. Ich zapis jest precyzyjny i zrozumiały, wskazuje aktualny, oryginalny problem badawczy mieszczący się w zakresie dyscypliny naukowej architektura i urbanistyka - wymagający naukowej weryfikacji. Wykazanie zasadności sformułowanych hipotez Doktorantka założyła przeprowadzić realizując sekwencję badań naukowych z wykorzystaniem właściwie dobranych metod badawczych: analiz krytycznych literatury przedmiotu, badań historyczno-interpretacyjnych, badań terenowych, studium przypadków opracowanych z wykorzystaniem metody narracyjnej. Celowość zastosowania *metody narracyjnej* - autorskiego narzędzia badawczego Promotorki rozprawy doktorskiej - jest osadzona w teorii architektury od jej klasycznych źródeł, które definiuje witruwiańska triada. Dzieła architektury nie są niemymi, utylitarnymi, estetycznymi formami. W trzech pojęciach - *firmitas utylitas, venustas* - zawiera się synteza wzajemnie komplementarnych, równorzędnych czynników, które stanowią o istocie architektury. Wbrew uproszczonemu rozumieniu witruwiańskiej triady jest w niej miejsce na pasma narracji, kodowanych w kształtach architektury - odzwierciedlają one specyfikę kontekstu historycznego, miejsca, czasu oraz intencji i potencjału ich twórców. Sensem funkcjonalności - *utylitas* architektury - są zawarte w niej informacje, symbole, znaczenia - narracje. W klasycznym nurcie definiowania i rozumienia architektury uwypuklone zostały semiotyczne rozróżnienia jej funkcji: prymarnych i sekundarnych - denotacji i konotacji. Część z nich zachowuje stały - uniwersalny - absolutny charakter, w stosunku do innych, które ulegają ewolucji - przekształceniom - modyfikacjom...relatywizacji. Relacje między tym co w architekturze stałe bądź zmienne to problem wciąż aktualny w świadomym tworzeniu architektury, jej percepcji oraz przekształceniach. Uprawianie teorii architektury to między innymi

odstanie i tłumaczenie relacji zachodzących między prymarnymi determinantami a sekundarnymi - indeterministycznymi fenomenami. Pozostają one we wzajemnych, synergicznych związkach. Odstanie stałych praw, analogii, typowych reguł czy powtarzalnych zasad to jeden z głównych motywów podejmowania badań naukowych. Ich wyniki dają miarodajne podstawy nowym kreacjom, inwestycjom a także stymulują innowacyjne projekty czy eksperymenty. Podejmowaniu naukowych badań nie zawsze towarzyszy perspektywa osiągnięcia rezultatów weryfikowanych mierzalnymi wynikami. W tym sensie scenariusze naukowych dociekań są niekończącą się intelektualną przygodą. Tę naukową przygodę podjęła Doktorantka.

Lektura recenzowanej rozprawy doktorskiej uzasadnia podkreślenie następujących jej walorów merytorycznych:

- profesjonalne zdefiniowanie aktualnego problemu naukowego - mieszczącego się w dyscyplinie architektura i urbanistyka - z właściwym pod względem metodycznym zaprogramowaniem badań,
- trafny merytorycznie dobór piśmiennictwa - obszerny zakres pozycji obejmuje tytuły tworzące kanon literatury dotyczącej architektury i urbanistyki, jak i związanych z przedmiotem rozprawy doktorskiej aspektów z obszaru teologii, filozofii, religioznawstwa i kulturoznawstwa,
- kompetentnie scharakteryzowane w rozdziale II podstawy teoretyczne do zasadniczego zakresu badań przedmiotowych - zostały one usystematyzowane w trzech grupach uwarunkowań: konserwatorskich, teologicznych i etycznych; właściwie charakteryzują one specyfikę i wagę adaptacyjnych ingerencji w obiekty architektury sakralnej, szczególnie tych, którym przypisano miano zabytku,
- trafne wyselekcjonowanie do przedmiotowego obszaru badań reprezentatywnej grupy dziesięciu zabytkowych budowli sakralnych (7 w Holandii, 2 w Niemczech, 1 w Belgii), które uległy przekształceniom adaptacyjnym na różnorodne funkcje świeckie - zostały one zewidencjonowane i poddane analizom, odnoszącym się do sześciu aspektów: *Historia, Miejsce, Czas, Twórca narracji, Cel, Rekonstrukcja*,
- szczególnie wartościowymi elementami warsztatu naukowego, zastosowanymi w pracy są sporządzone kartoteki badanych obiektów, uzupełnione usystematyzowanymi informacjami pozyskanymi z materiałów źródłowych oraz w trakcie przeprowadzonych badań in situ,
- aplikacyjny charakter wyników badań zawartych w rozdziale IV, których przedmiotem są *adaptacje budynków sakralnych w Polsce* - ich zestawienie z badaniami zaprezentowanymi w rozdziale III pozwala na miarodajną charakterystykę specyfiki adaptacji obiektów sakralnych w Polsce na tle realizacji tego typu w krajach Europy Zachodniej.

Streszczone wyżej walory recenzowanej rozprawy doktorskiej w przekonaniu recenzenta dają podstawy do jej wyróżnienia.

Recenzent wnosi następujące sugestie korekt redakcji rozprawy doktorskiej:

- w redakcji rozdziału II uzasadnionym jest scalenie podrozdziału 4 (*Aspekty i uwarunkowania konserwatorskie*) z podrozdziałem 5 (*Aspekty i uwarunkowania konserwatorskie zabytkowych ruin sakralnych*) - za tą korektą przemawia pokrewna problematyka tych podrozdziałów oraz analogiczne źródła wykorzystane w ich opracowaniu;
- względy merytoryczne uzasadniają również scalenie w rozdziale IV podrozdziału 2 (*Ochrona zabytków w Polsce*) z jednostronicowym podrozdziałem 4 (*Finansowanie obiektów sakralnych*).

Sformułowane wyżej uwagi mają charakter polemicznych sugestii, które mogą stanowić przedmiot dyskusji z Doktorantką w trakcie publicznej obrony oraz zostać uwzględnione w ramach korekt redakcyjnych przed ewentualną publikacją rozprawy doktorskiej.

3. Charakterystyka i ocena strony edytorskiej rozprawy doktorskiej

Na opinię dotyczącą strony edytorskiej recenzowanej pracy doktorskiej wpływają kryteria, jakie przyjęto stosować w stosunku do prac naukowych z dziedziny architektura i urbanistyka. Ich specyfiką jest ścisła integralność warstwy werbalnej i ilustracyjnej. Tekst i ilustracje są wzajemnie uzupełniającymi się nośnikami informacji. W tym zakresie edycja rozprawy doktorskiej zasługuje na wysoką ocenę.

Obszerny materiał badawczy, poddany w pracy doktorskiej analizom, pochodzi z badań *in situ*, materiałów archiwalnych, materiałów źródłowych, wydawnictw poligraficznych i cyfrowych. Liczne ilustracje (w postaci fotografii, rysunków, schematów, map, wizualizacji, wykresów, tabel), skorelowane z treścią pracy, stanowią jej integralne i wzajemnie komplementarne elementy. Zawierają one istotne treści merytoryczne, różnorodne co do zakresu poznawczego. Ich zakres i czytelność zadecydowały o walorach formalnych opracowania.

Warstwa językowa rozprawy doktorskiej pozwala na sformułowanie jednoznacznie pozytywnej oceny. W opinii recenzenta lektura poszczególnych rozdziałów budzi jednorodne, dobre wrażenie. W uzupełnieniu tej części opinii recenzent wskazuje na występujące w wyedytowanym tekście nieliczne błędy literowe (na stronach: 107, 267,).

Uwagi do strony edytorskiej rozprawy doktorskiej:

- wprowadzenie numeracji pozycji bibliograficznych,
- uzupełnienie *Spisu i źródeł ilustracji* o zestawienie tabel i schematów,
- usystematyzowanie specyfiki *tabel* i *schematów* - część *schematów* ma charakter pozwalający na ich kwalifikację do *tabel* (np. schemat 2 na stronie 115, schemat 3 na stronie 274),

- zakwalifikowanie do numerowanego zestawu tabel ze stron: 52, 53, 73, 117, 139, 147, 161, 173, 183, 191, 199, 209, 217.

4. Konkluzja recenzji

Praca doktorska Pani mgr inż. arch. Marii Arno wpisuje się w nurt badań naukowych, których wyniki przyjmują postać wniosków poznawczych i aplikacyjnych. Ich adresatami są interdyscyplinarne środowiska profesjonalistów, związanych z planowaniem, projektowaniem, realizacją przekształceń zabytkowej architektury sakralnej. Badania o tym profilu podejmowane są w dyscyplinie naukowej architektura i urbanistyka nie często, co w połączeniu z usytuowaniem w polu badawczym przykładów reprezentatywnych z ostatnich lat czyni recenzowaną rozprawę doktorską szczególnie wartościową - posiadającą znamiona pracy oryginalnej.

Pozytywną całościową opinię recenzowanej pracy doktorskiej uzasadniają następujące argumenty:

- aktualność sformułowanego tematu dysertacji doktorskiej, poprawnie skonstruowana struktura pracy, właściwy dobór piśmiennictwa oraz metod badawczych z odpowiednio założonym zakresem badań szczegółowych, ukierunkowanych hipotezami pracy,
- osiągnięte w wyniku przeprowadzonych badań rezultaty poznawcze oraz jakość merytoryczna wniosków, wykazują trafność sformułowanych hipotez,
- aplikacyjne walory przeprowadzonych badań, których wyniki mogą być wykorzystane w praktyce działań planistycznych, inwestycyjnych oraz projektowych, ingerujących trwale w dziedzictwo architektury historycznej.

W konkluzji recenzji należy podkreślić, iż zakres przedmiotowy oraz zawartość wyników naukowych opiniowanej rozprawy doktorskiej pozwala wpisać ją jako bardzo wartościową pozycję w literaturę przedmiotu. Uwagi sformułowane w recenzji, nie podważają całościowej wysokiej oceny rozprawy doktorskiej. Recenzent sugeruje uwzględnienie ich w ramach korekty wydawniczej przed ewentualną publikacją.

W opinii recenzenta rozprawa doktorska Pani mgr inż. arch. Marii Arno zatytułowana: *Adaptacja zabytkowych obiektów sakralnych na funkcje świeckie - na przykładzie wybranych realizacji zachodnioeuropejskich z wykorzystaniem metody narracyjnej*, której promotorem jest Pani dr hab. inż. arch. Anna Maria Wierzbicka, Prof. PW., spełnia wymogi ustawowe stawiane pracom doktorskim (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r., Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. z dnia 30 sierpnia 2018 r.). Wnioskuje o dopuszczenie jej do publicznej obrony. Potwierdzam wyrażoną w punkcie 2 niniejszej recenzji rozprawy doktorskiej opinię uzasadniającą jej wyróżnienie.

lipiec 2023 r.